

ЕНЕРГЕТСКЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ КАО ПРЕДУСЛОВ ЗА ОТВАРАЊЕ ТРЖИШТА ЕЛЕКТРИЧНЕ ЕНЕРГИЈЕ НА ВЕЛИКО У ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ

НЕНАД СТЕФАНОВИЋ*

Агенција за енергетику Републике Србије (АЕРС)

БЕОГРАД, СРБИЈА

Кратак садржај:

Уговором о оснивању Енергетске заједнице (2005), државе потписнице су се обавезале да развијају регионално тржиште електричне енергије и природног гаса у југоисточној Европи (ЈИЕ). У међувремену је начињен значајан напредак у смислу раздвајања вертикално интегрисаних енергетских компанија у државном власништву, регулаторних реформи и успостављања оквира за регионалну сарадњу између потписница Уговора. У већини земаља ЈИЕ, осим у Румунији и Бугарској, активност тржишта на велико електричне енергије је веома мала и већина потрошача су још увек тарифни купци па они набављају електричну енергију кроз уговоре са државним производним компанијама које су у многим земљама још увек интегрисане са дистрибутивним компанијама. Једини показатељ отворености тржишта на велико електричне енергије у региону је чињеница да у неким земљама велики потрошачи могу да бирају снабдеваче по свом избору и купују електричну енергију у складу са својим потребама. Како велики значај у овом процесу има политички фактор, дефинисање „осмог региона“ (2008), у складу са регионалним иницијативама ЕУ, представља значајан корак унапред. И поред досадашњих бројних студија у којима су анализирани специфичности региона и предложени одговарајући модели тржишта на велико електричне енергије у ЈИЕ, праве отворености тржишта још увек нема, иако су евидентно повећане активности трговаца електричне енергије у региону. Регулаторне агенције су сложне да је потребно постићи минимални заједнички садржај тржишних правила и њихову хармонизацију у региону, што би олакшало процес. Као разлог за недостатак инвестиција у изградњу енергетских капацитета у региону ЈИЕ најчешће се наводи споро отварање тржишта електричне енергије на велико. У овом раду су наведене и неке друге специфичности региона ЈИЕ које потенцијално могу бити узрок незаинтересованости инвеститора, упркос недостатку електричне енергије у региону, као што су: доминација државних производних компанија и њихове јавне обавезе снабдевања по националним законима из области енергетике, регулисана цена која је мања од економски оправдане, укључујући и трошкове повраћаја средстава, што дестимулише потенцијалне квалификоване купце да изаберу снабдевача на слободном тржишту, итд. Са друге стране регион карактерише мањак електричне енергије и високе цене електричне енергије на отвореном тржишту. Консултант који је ангажован да изради нову студију и предложи одговарајући модел за отварање тржишта на велико у ЈИЕ свакако треба да уважи ове специфичности како би предлог био изводљив. Конкуренција на тржишту ће се наставити кроз

* Ненад Стефановић, АЕРС, Теразије 5, 11000 Београд, nenad.stefanovic@aers.rs

примену тржишних механизма за доделу права за коришћење прекограничних преносних капацитета и који ће корак по корак довести до потпуног отварања тржишта електричне енергије у региону ЈИЕ.

Кључне речи: Велетрговац - Снабдевач - Тржиште на велико - Берза електричне енергије - Квалификован купац - Тржишна правила - Енергетска заједница - Атински процес

1. Увод

Један од најважнијих циљева Атинског процеса је отварање тржишта на велико у региону југоисточне Европе (ЈИЕ), тј. осмом региону, и давање могућности свим купцима да самостално бирају свог снабдевача електричне енергије. На тај начин сваки потрошач постаје одговоран за свој избор снабдевача и цене по којој купује електричну енергију. Либерализација тржишта електричне енергије у региону ЈИЕ је окарактерисана као изузетно спор процес који прати низ пратећих активности везаних за успостављање одговарајућих тржишних модела у свакој земљи са циљем стварања регионалног тржишта електричне енергије. Током протекле деценије је било изузетно мало улагања у изградњу нових производних капацитета у региону, док је потрошња електричне енергије била непрекидно у порасту. Тако је регион ЈИЕ постао дефицитаран у електричној енергији, а већина земаља је приморана да увози електричну енергију из суседних региона како би покриле своју потрошњу. Државе у региону, суочене са финансијским тешкоћама, светском економском кризом, процесом дерегулације енергетског сектора и застарелом енергетском инфраструктуром изграђеном седамдесетих и осамдесетих година 20. века, нису биле у стању да финансирају изградњу нових производних капацитета. И поред евидентног недостатка електричне енергије приватни инвеститори, такође, нису показали интересовање за улагање и изградњу нових производних капацитета у региону. На основу закључака прве инвестиционе конференције и закључака 11. Атинског форума, одржаних током 2007. године, препознато је да је главни разлог за пасивност инвеститора у неотворености тржишта електричне енергије у региону ЈИЕ. Светска банка је понудила помоћ кроз техничку подршку и израду студије како би се дефинисао одговарајући модел за отварање тржишта на велико у региону ЈИЕ. Имајући у виду да је до сада урађен низ студија и предлога за успостављање регионалног стандардног модела тржишта у ЈИЕ, али без досадашње практичне примене, радна група за електричну енергију Регулаторног одбора Енергетске заједнице (ECRB-Energy Community Regulatory Board) је пре израде ове студије препознала заједничке специфичности и карактеристике региона које треба узети у обзир као значајне факторе при анализи и доношењу предлога за отварање тржишта на велико у осмом региону. На састанку Министарског савета у јуну 2008. године дефинисан је тзв. „осми регион“ као географска област у којој ће се развијати регионално тржиште електричне енергије, а у складу са регионалним иницијативама европске групе регулатора за електричну енергију и гас (ERGEG-European Regulators' Group for Electricity and Gas). Одговорност за даљи развој регионалног концепта тржишта имају Атински процес и Имплементациона група за оснивање Аукционе канцеларије у осмом региону. Циљ ових структура је да се бави пратећим ризицима као што су развој конкуренције у условима предвиђеног мањка производних капацитета у региону. За овај процес је веома значајно присуство политичке воље и обавезивање националних институција за регионални приступ заснован на јасним користима, као и обавештеност јавности о томе. У овом процесу је значајно сагледати и потребу ангажовања ECRB, нпр. у смислу одобрења докумената или радњи у вези са мерама за успостављање регионалног модела тржишта.

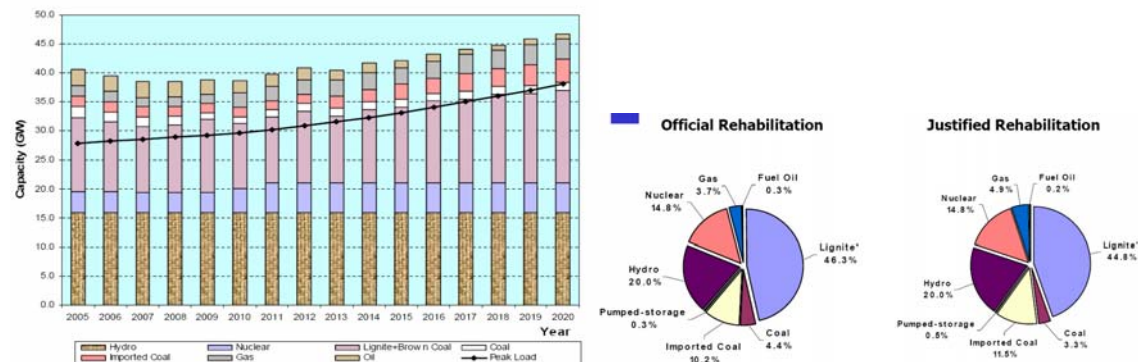
У раду је размотрена тренутна ситуација у региону по питању тржишта електричне енергије на велико, уз идентификацију најбитнијих фактора који ограничавају обим и ефикасност трговине и који утичу на спорост у процесу отварања тржишта на велико електричне енергије у ЈИЕ, као и на креирање одговарајућег модела за отварања тржишта на велико. Имајући у виду реформу у енергетском сектору у региону током претходних година које су омогућиле конкурентне предности и могућности, био је очекиван пораст трговине електричном енергијом на националном и прекограничном нивоу. Колико је процес функционалног раздвајања оператора преносног система (ТСО) ефикасно и релативно брзо спроведен, толико је овај процес спор по

питању раздвајања дистрибуција у региону. Тако је у претходном периоду за продају електричне енергије на мало повећан избор снабдевача за велике индустријске потрошаче. Упркос очекивањима, обим трговања и квалитативне карактеристике тржишта указују да још увек постоје значајне препреке за отварање тржишта на велико у осмом региону. Недовољан обим трговине доводи до одсуства сигнала за одређивање цене електричне енергије на отвореном тржишту, који би олакшали одлуке инвеститора о улагању у производне и преносне капацитете. Циљ рада је да објасни природу ових препрека и предложи начине за њихово превазилажење на основу међународних искустава. За успостављање отвореног тржишта електричне енергије неопходно је постојање кључних докумената као што су тржишна правила, правила рада преносног система, тарифни системи, секундарно законодавство и друго. Критични елементи за омогућавање трговине у контексту конкурентног тржишта су: постојање произведене енергије којом може да се тргује, приступ интерконективним капацитетима, добро функционисање механизма за прекогранични промет електричне енергије (ИТС) без транзитних такси, приступ националној преносној мрежи и улога ТСО, правила у вези са концентрацијом тржишта, погодност коришћења тржишних правила на националном нивоу и њихова усаглашеност у региону, трошковно оријентисани тарифни системи, усаглашавање услова за издавање лиценци и друга административна питања.

2. Актуелна енергетска ситуација у региону ЈИЕ

2.1 Производња и потрошња у региону ЈИЕ

По подацима из 2005. године већина производње електричне енергије у региону ЈИЕ се остварује у термоелектранама 57.5% (лигнит и мрки угаљ - домаћи и увозни 55.7%, нафта 0.1% и гас 1.7%), затим у хидроелектранама 28.5% и у нуклеарним 14%. Сигурност снабдевања у ЈИЕ је углавном заснована на могућностима расположиве производње и преноса у региону. Ова чињеница представља главну разлику између региона ЈИЕ и земаља ЕУ.

Слика 1: Прогноза раста потрошње и потребне производње од 2005-2020. године и план учешћа производње до 2020. по резултатима студије REBIS GIS

По резултатима студије Светске банке [2] у делу прогнозе потрошње електричне енергије у ЈИЕ до 2020. године се очекује раст потрошње који ће имати велики утицај на сигурност снабдевања имајући у виду чињеницу да постојећи производни капацитети у региону неће бити у могућности да покрију дефицит. Уз то је постојећа производна и диспечерска опрема често застарела и неефикасна. По резултатима студије Светске банке анализирано је неколико сценарија за инвестиције у производњу електричне енергије у региону како би се покрио уочени недостатак електричне енергије. По званичном плану 11.574 MW постојећих производних капацитета треба рехабилитовати и изградити још 11.000 MW нових производних капацитета. У анализу су увршћени и фактори као нпр. различита предвиђања цене гаса као и могућности увоза електричне енергије из земаља изван региона у разматраном периоду. У осмом региону је евидентан мањак електричне енергије, наиме постојећи производни капацитети не могу да подмире потребе растуће потрошње. Јужни део региона се сусреће са највећим мањком електричне енергије, у Албанији, Грчкој, Црној Гори и Македонији. У

студији Светске банке су јасно приказани показатељи пораста потрошње електричне енергије до 2020. године, посебно узимајући у обзир пораст потрошње због повећаног коришћења клима уређаја за хлађење током летњег периода. Дефицит производње у осмом региону је додатно изражен током јануара 2007. године када су престала са радом два блока нуклеарне електране Козлодуј (2x440MW) у Бугарској, из којих је до тада покриван значајан део потреба за електричном енергијом у региону. Стога се може закључити да је неопходна хитна инвестиција за изградњу нових производних капацитета у осмом региону. Како трошковно оријентисани тарифни системи у региону још увек нису у потпуности примењени, енергетска ефикасност је ниска, па се електрична енергија користи и за грејање домаћинства. Тренутно се мањак електричне енергије у региону набавља из увоза, а такав тренд ће се наставити и у ближој будућности. Евидентан мањак електричне енергије довео је до пораста цена електричне енергије које су се током 2006-08. године кретале од 70-90 €/MWh, за разлику од суседних региона где су цене биле знатно ниже и кретале су се у распону од 40-45 €/MWh. Томе треба додати податак да се у последње време, након смањења економских активности услед светске економске кризе која ја захватила и регион ЈИЕ, уочава тренд смањења ових цена.

2.2 Преносне могућности у региону ЈИЕ

За анализу енергетске ситуације у ЈИЕ неопходно је направити и преглед преносних могућности у региону. Од гашења два блока у Бугарској почетком 2007. године датира значајан увоз електричне енергије у земље ЈИЕ, и то уз значајно повећање транзита електричне енергије са севера, где се налазе извори производње (Украјина) ка југу где је дефицит. Националне преносне мреже, како интерконективни далеководи тако и унутрашњи далеководи, који су изграђени у другој половини 20. века нису димензионисани да подржавају тако велике транзите са севера на југ. Наиме, сви преносни капацитети на територији бивших југословенских република су грађени за потребе регионалног тржишта бивше Југославије када електроенергетски системи (ЕЕС) Румуније, Бугарске и Мађарске нису били у паралелном раду са УСТЕ. Постојећа преносна мрежа у региону је зато неадекватна за новонасталу ситуацију производње и преноса, па су се стога појавила загушења како на интерконективним далеководима тако и у унутрашњој преносној мрежи. Намеће се јасан закључак да је неопходна и хитна доградња и рехабилитација постојећих интерконектора и унутрашње преносне мреже ради отклањања или ублажавања загушења, а у циљу омогућавања већих транзита електричне енергије у региону.

2.3 Тржиште електричне енергије у земљама осмог региона

Већина земаља у осмом региону увози електричну енергију и гас. Чак и земље које су енергетски избалансиране на годишњем нивоу, суочавају се са сезонским енергетским дебалансом. Услед интензивног транзита и размене електричне енергије, прекогранични преносни капацитети нису довољни да поднесу интензитет потребних и уговорених трансакција. Стога се у региону интензивно ради на развијању и утврђивању тржишно оријентисаних механизма за доделу прекограничних капацитета, иако још увек постоје случајеви примене нетржишног модела алокација, без примене заједничких аукција или хармонизованих правила.

Крајњи циљ је стварање регионалног тржишта електричне енергије у осмом региону и његово укључење у унутрашње тржиште електричне енергије ЕУ, како би се обезбедило поуздано и сигурно снабдевање електричном енергијом преко 50 милиона потрошача у ЈИЕ. Да би се овај циљ постигао неопходно је отварање тржишта електричне енергије на велико у свим земљама осмог региона.

2.4 Могућа решења проблема енергетског сектора у региону ЈИЕ

За сада је могуће само констатовати неке предлоге за решавање наведених проблема са којима је суочен енергетски сектор ЈИЕ на регионалном нивоу. Најважније је обезбедити услове за интензивирање инвестиција у изградњу производних и преносних капацитета у региону ЈИЕ, јер сем усамљених примера изградње нових производних капацитета у Румунији (НЕ) и

Бугарској (ТЕ) и најављених пројеката у БиХ, није забележен задовољавајући тренд у повећању производње, како би се подмирала растућа потрошња у региону. Јачање регионалног приступа у изградњи нових производних и преносних капацитета би резултирало бржим развојем електроенергетског сектора региона. Наиме, појединачним улагањима у индивидуални електроенергетски систем сваке земље региона није могуће брзо довести до побољшања електроенергетске ситуације у региону. Најчешће постоји раскорак између локација погонског горива, хидролошких услова, тј. места изградње термоелектрана и хидроелектрана с једне и места велике потрошње с друге стране. По питању производних могућности и потрошње, регион ЈИЕ је идеалан за регионални приступ производње и потрошње електричне енергије. Некадашњи систем бивших југословенских електроприреда на територији бивше Југославије је управо успешно функционисао као регионални систем за производњу и потрошњу електричне енергије, као и за пласман, односно берзу електричне енергије. Узимајући у обзир историјска искуства из бивше Југославије и савремена међународна искуства, оптималније је посматрати сигурност снабдевања потрошача на регионалном нивоу уз планирање изградње нове енергетске инфраструктуре на регионалном нивоу. Требало би подстаћи инвестиције за изградњу нових производних и преносних капацитета у региону кроз заједничке акције улагања. Такође је неопходно извршити хармонизацију тржишног окружења на нивоу региона усаглашавањем тржишних правила, правила за доделу прекограничног капацитета, регулаторних надлежности и поступка лиценцирања. Требало би укинути примену регулисаних цена за све потрошаче зарад социјалне заштите на државном нивоу, повећати регулисану цену електричне енергије на реалан економски ниво и на тај начин подстаћи велике индустријске потрошаче да користе своје право да постану квалификовани и купују електричну енергију на слободном тржишту, а истовремено обезбедити јасне механизме повлашћених цена електричне енергије за заштиту социјално угрожених категорија становништва. Уз сарадњу свих учесника на тржишту електричне енергије (стејкхолдера) треба наћи најпогоднији механизам за заштиту социјално угрожених слојева потрошача. Такође је потребно унапредити енергетску ефикасност, повећати ниво наплате и обезбедити субвенције за домаћинства са ниским примањима.

3. Тренутна ситуација на тржишту на велико у региону ЈИЕ (осми регион)

Тренутно се не бележе значајније активности на тржишту електричне енергије на велико у осмом региону, сем у Румунији и Бугарској. Па ипак, у региону је присутна врло динамична активност куповине и продаје електричне енергије између трговаца, као и билатералне трансакције између произвођача и снабдевача. Као илустрација може послужити пример да се у регистру лиценци за обављање енергетске делатности трговине електричном енергијом на тржишту електричне енергије у Србији налази чак 38 енергетских субјеката (трговаца) почетком 2009. године. Иако је до сада израђен већи број студија који се бавио питањем модела тржишта електричне енергије у ЈИЕ по регионалном концепту, ниједан предложени модел није било могуће применити због неуважавања карактеристика региона, непримењивости модела и одсуства политичке воље. Стога још увек није дошло до правог отварања тржишта електричне енергије на велико у осмом региону.

У осмом региону су у основи заступљена три модела уређења тржишта електричне енергије:

1. Национално тржиште електричне енергије на велико на коме снабдевачи слободно закључују уговоре са произвођачима (Румунија, Бугарска, БиХ где се 3 произвођача и 3 снабдевача надмећу на отвореном тржишту, а већина велетрговачких трансакција је регулисана)
2. Интегрисани доминантни произвођач и снабдевач (Хрватска, Црна Гора)
3. Доминантан произвођач са једним или више снабдевача али са снабдевачем велетрговцем као посредником и већином регулисаних уговора (Албанија, Македонија, Србија)

3.1 Учесници на тржишту електричне енергије у ЈИЕ - понуда и потражња

Више од 35 производних компанија, не узимајући у обзир мале хидроелектране и електране са комбинованим циклусом (СНР), су лиценциране у осмом региону. Међутим, само су Румунија и делимично Бугарска ослободили сектор производње како би омогућили да одређени износ производње постане конкурентан у националним оквирима. Друге земље су целокупну производњу усмериле искључиво на покривање потрошње, тј. за покривање потреба тарифних потрошача. У већини земаља у региону купци не желе да постану квалификовани због нереално великих разлика између ниске регулисане тарифне цене и превисоке цене електричне енергије на отвореном тржишту, као и због немогућности и несигурности да сами добаве електричну енергију на отвореном тржишту по цени која би била нижа од регулисане цене утврђене тарифним системом. Стога имамо ситуацију да су сви потрошачи, укључујући велике индустријске потрошаче, и даље тарифни купци, при чему плаћају електричну енергију по много нижој регулисаној цени у односу на цене на отвореном тржишту. Већина законодавстава земаља у осмом региону омогућавају слободан избор сваком купцу да остане тарифни или користи своје право да постане квалификовани купац, док су неке земље увеле законску обавезу да сви потрошачи, осим домаћинстава, морају бити квалификовани и не могу задржати статус тарифног купца.

У осмом региону је забележена велика активност трговаца електричном енергијом. Главна разлика између трговаца у западној Европи и ЈИЕ је у томе што у региону ЈИЕ постоји само неколико доминантних трговаца који поседују производњу и/или улогу снабдевача. Већина (70-90%) трговаца у ЈИЕ се углавном бави само прекограничним прометом електричне енергије. Чињеница је да доминантни произвођачи и снабдевачи у региону (нпр. Електропривреда Републике Српске-ЕПРС, Бугарски НЕК, Румунска Hidroelectrica) користе услуге трговаца за пласирање своје енергије уместо да самостално развијају посао трговине у својим предузећима. Комерцијална функција снабдевача као провајдера електричне енергије за крајње купце није ефективно примењена у региону, највише због актуелних тржишних модела у свакој земљи. Једино у Румунији постоје ефикасни снабдевачи, док је Бугарска најважнији извозник електричне енергије у региону. БиХ, Румунија и Бугарска имају велике енергетске резерве и извозе електричну енергију. Велики увозници електричне енергије у региону су Албанија, Македонија, Црна Гора и Хрватска. Србија углавном покрива своје потребе за потрошњом тарифних купаца током целе године, осим у најхладнијим периодима зими када увози и периодима великих дотока када извози. Од суседних ЕЕС, Грчка и Италија су увозници док Аустрија углавном оптимизира своју потрошњу.

У већини земаља ЈИЕ је присутна врло мала активност на тржишту електричне енергије на велико, док је насупрот томе присутна велика активност на тржишту прекограничних преносних капацитета. Главни снабдевачи у региону су углавном дистрибутивне компаније и најчешће су још увек интегрисане са производном компанијом или још увек постоје интегрисани послови производње и снабдевања у оквиру исте компаније. Само је у Румунији закључена серија уговора по регулисаним ценама између производних компанија и снабдевача са опадајућим трендом. Број тих уговора се смањује тако да је тренутно око 40% производње продато по регулисаној цени за потребе домаће потрошње. Ово значи да снабдевачи постепено уче како да предвиђају потрошњу и уговарају потребне количине на отвореном тржишту. У региону ЈИЕ још увек постоје интегрисане компаније за производњу и снабдевање или велетрговац-снабдевач који купује електричну енергију од произвођача и затим је продаје за потребе тарифних купаца или на слободном тржишту.

У региону је најчешће примењен концепт велетрговца или јавног снабдевача који има доминантну улогу. Због тога у региону ЈИЕ нема слободног тржишта електричне енергије чак ни на националном нивоу и далеко је од реалне примене. Страни инвеститори су такође често суочени са тешкоћама везано за наплату рачуна за утрошену електричну енергију због недостатка политичке воље, одржавања социјалног мира или неадекватног правног окружења. У неким земљама региона, као нпр. у Албанији, Бугарској, Румунији и Македонији, почела је приватизација дистрибутивних компанија. Један од главних разлога за приватизацију наведена је управо немоћ дистрибуција да се изборе са питањима мерења, „комерцијалних губитака“ и

ниским степеном наплате, као фактора који су и даље присутни у већини земаља ЈИЕ и који доводе до великог процента губитака.

У оквиру свеобухватне структуре тржишта у ЈИЕ тешко је направити разлику између тржишта електричне енергије на велико и на мало. У већини земаља је тржиште на мало за велике квалификоване индустријске купце отвореније него тржиште на велико јер квалификовани потрошачи могу да увозе директно или потписују уговоре са трговцима (нпр. у Бугарској и Црној Гори). Једна од очигледних последица најчешћег тржишног модела је чињеница да део дистрибутивне компаније који обавља снабдевачку функцију, није одговорна и нема искуства за уговарање набавке електричне енергије или за предвиђање своје потрошње. Улога снабдевача ће доћи до изражаја када више не буде постојала регулисана тарифа за индустријске потрошаче и када више не буде регулисаних уговора између произвођача и велетрговца, као и велетрговца и снабдевача (трговаца на мало). Чињеница да већина оператора преносног система још увек израђује возни ред и даје налоге производним капацитетима такође представља сметњу за произвођаче и снабдеваче да самостално врше оптимизацију своје производње и потрошње. Ово није случај у БиХ, Хрватској и Србији, где производне компаније шаљу свој план производње ТСО, иако без формално одобрених тржишних правила.

3.2 Тржиште дан унапред

У региону постоји пет берзи електричне енергије (Power Exchanges) у земљама, чланицама ЕУ: аустријска, италијанска, словеначка (Borzen/South Pool), грчка и румунска (OPCOM). Словеначка, аустријска и румунска берза су постављене на добровољној основи. Словеначка и румунска берза у ствари представљају активности њихових оператора тржишта, примају физичке номинације и нотификације уговора и прослеђују их ТСО, а такође су укључени и у прорачуне одступања. У Грчкој сваки произвођач мора понудити своју производњу у оквиру обавезног пула где су сви билатерални уговори финансијске природе. Италијанска берза представља хибридни модел, тј. комбинацију добровољног и обавезног лицитирања при чему посебан енергетски субјекат за регулисано тржиште мора да купује сву енергију са тржишта дан унапред.

Обим трговине и цене на регионалном тржишту електричне енергије дан унапред указују на широк опсег цена. Посебно велике разлике су присутне између цена за базну и вршну енергију, као и између различитих тржишта дан унапред. Румунске и грчке цене су сличне, док се аустријске цене усклађују са ценама на немачкој берзи, а италијанске цене су међу највишим у Европи. И поред тога што је OPCOM у Румунији успео да освоји пристојних 6% укупног обима тржишта на велико, тржиште дан унапред у региону није још увек достигло одговарајући степен координације и ефикасности да би се у потпуности искористили одговарајући потенцијали. Већина трговине између земаља у региону је заснована на базним производима, због чега се електричном енергијом генерално тргује у константним износима (енергија у банду) на дневном нивоу, па и на седмичном и месечном нивоу. У региону не постоји платформа прекограничне трговине (Over-The-Counter-OTC) и нема стандардних производа као у западној Европи (нпр. вршна енергија на месечном и кварталном нивоу или годину дана унапред). Интересантно је да се трговина базном енергијом у региону ЈИЕ одвија чешће него у западној Европи (нпр. у блоковима од 100 MW, највероватније због природе тендерске процедуре), уместо стандардних блокова од 5-25 MW за базну енергију у западној Европи. У већини земаља у региону велетрговци спроводе тендерске процедуре за набавку електричне енергије које су често сложене. У региону је присутан велики распон цена електричне енергије на велико, како на регулисаном тако и на отвореном тржишту електричне енергије, од 30-90 €/MWh. Главне карактеристике тржишта електричне енергије у осмом региону у претходном периоду су биле неликвидност тржишта и високе цене електричне енергије које су донедавно достигале 90-100 €/MWh. Могући разлози за ову ситуацију били су недостатак електричне енергије у региону, затварање два блока у НЕ Козлодуј у Бугарској, недостатак преносних капацитета, неадекватни механизми доделе прекограничних капацитета, велике суше у региону у последњих неколико година, нерасположивост производних капацитета услед капиталних ремонтних радова, и друго. Услед светске економске кризе цена електричне енергије је тренутно у драстичном паду у односу на претходни период.

3.3 Прекогранична трговина електричном енергијом

Приступ преносној мрежи, регулаторни и административни захтеви у региону ЈИЕ, понекада изискују компликоване процедуре. Можда је то разлог што већину учесника на тржишту преносних капацитета чине трговци (око 90%) који имају улогу посредника између земаља са дефицитом електричне енергије и извозних земаља у региону као што су Румунија, Бугарска и БиХ. То значи да нпр. НЕК као бугарски велетрговац и снабдевач продаје електричну енергију трговцима који препродају електричну енергију у Грчку, Албанију или Македонију, а слична ситуација је и са Електропривредом Републике Српске. Већина произвођача и снабдевача у земљама са извозним могућностима још увек није развила службе за трговину и снабдевање јер за њих те послове обављају велетрговци.

У региону ЈИЕ су јасно идентификоване земље са енергетским потенцијалима, тј. вишковима и мањковима електричне енергије, што представља идеалну ситуацију за регионалну сарадњу. Услед великих административних и тржишних препрека трговци спроводе већину трговачких трансакција, а могући разлог је њихова спремност да поднесу тренутни ризик везан за неликвидно тржиште у региону. У тренутној ситуацији, када у већини земаља још нису одобрена тржишна правила и не постоји прецизнија законска регулатива која уређује трговачке трансакције, веома је тешко идентификовати ризике трговаца. У затеченој ситуацији недостатка прецизне регулативе, уз неусклађена правила приступа прекограничним капацитетима и непостојање ликвидних берзи са транспарентним механизмима одређивања цена, ствара се неразумно укључивање ризика и повећање цена у билатералним трансакцијама, тако да неусклађеност између тржишта и дисторзија цена ствара повољне прилике за трговину.

Цене на тендерским процедурама су понекад публиковане. Ликвиднија тржишта дан унапред би требало да дају сигнале за цене у комбинацији са развојем стандардних производа на ОТС тржишту. Иако су цене на ОТС тржишту обично поверљиве природе, индекси цена на ОТС се могу кретати подједнако као у западној Европи. И поред тога што су се све земље у осмом региону обавезале потписивањем Уговора о Енергетској заједници да примењују одредбе Регулative 1228/03, уочава се недовољна транспарентност у вези са прекограничном трговином, нпр. ТСО не објављују неке од основних података на својим веб страницама. Конкуренција у сектору електричне енергије у осмом региону за сада највише долази до изражаја кроз механизме аукције прекограничних преносних капацитета, јер је на већини националних тржишта настављен тренд доминације „националног шампиона“ (произвођача), тј. снабдевача на велико или јединог јавног снабдевача. Националне регулаторне агенције би могле да покрену постепено отварање тржишта електричне енергије на велико.

3.4 Усаглашавање тржишних правила

Као основ за успостављање регионалног модела тржишта на велико, неопходан је законодавни оквир и усаглашавање минималног заједничког садржаја националних тржишних правила који би били у складу са циљем интеграције тржишта. Постојање тржишних правила у свакој земљи је обавезно и примењиво на све учеснике на тржишту електричне енергије, како би се омогућила трговина на велепродајном и малопродајном нивоу. Тржишна правила обезбеђују транспарентност за инвеститоре и учеснике на тржишту и обезбеђују иста права учешћа на тржишту за све. Критични елементи у тржишним правилима су трајање обрачунског периода, рок за пријаву трансакција и номинација, правила за лицитације и понуде, цене за дебаланс и прорачун цена, гаранције за покривање одступања, решавање спорова, правила за доделу права на интерконекторима, итд. Тржишна правила треба да обезбеде минимална ограничења за закључивање билатералних уговора и да учесницима на тржишту омогуће располагање детаљима ex-ante и ex-post информација. Прелазна правила за тендере за увоз и извоз електричне енергије, која су обавезна на основу националних закона, би требало усавршити и повезати са тржишним правилима. Такође би требало усагласити компетенције регулаторних агенција у региону везано за одобравање тржишних правила и правила за доделу прекограничних капацитета.

Регионално тржиште електричне енергије на велико је најјефтинија опција за одрживи развој националних тржишта електричне енергије у поређењу са другим методама као што су увођење

виртуелне производње или дивестирање производње. Регионални приступ дефинише циљеве регионалне интеграције као што су билатерални уговори и/или тржиште дан унапред и/или балансни механизам. Регионални модел тржишта има за циљ да избегне стварање неколико изолованих тржишта са неподесном тржишном структуром за развој конкуренције. Смањењем концентрације тржишта и тржишне моћи, доминантни национални учесници на тржишту постају мали учесници у регионалном контексту. Регионални модел тржишта у ЈИЕ је могуће развити користећи механизме Уговора о енергетској заједници. Такође је неопходно уклонити препреке за прекогранични промет електричне енергије као предуслов за развој регионалног тржишта и омогућити директно уговарање између произвођача и снабдевача. На националном и међународном нивоу у региону треба успоставити одговарајући правни оквир, структуру индустрије, институционални оквир и промену управљања као неопходне предуслове за стварање регионалног тржишта електричне енергије у ЈИЕ.

4. Модел за отварање тржишта на велико

Постоји низ модела за отварање тржишта електричне енергије на велико. Међутим, сваки од модела је уско везан за специфичности енергетског сектора земље у којој је примењен и стога га је тешко дословно применити у некој другој земљи, односно енергетском сектору са другачијим карактеристикама.

Модел структуралних мера - По овом моделу регулатор усваја структуралне мере, тј. врши раздвајање сектора производње и снабдевања. Ово је најефикаснија али најтежа мера за коју је мало вероватно да би могла бити поверена само регулаторима у региону ЈИЕ, а потребно је да постоји више учесника на тржишту који би стварали конкуренцију. Мали обим тржишта у ЈИЕ спречава ефикасно раздвајање затечених електропривреда. Постоје и друге, мање радикалне мере које се односе на: 1) фаворизовање нових произвођача, нпр. независних производних предузећа (Independent Power Producer-IPP) и нових независних снабдевача; 2) спречавање производне компаније да продаје; и 3) дозволу доминантној производној компанији да изгради нову електрану, али да новопроизведену електричну енергију продаје само на отвореном тржишту. Све ове мере су само делимично помогле стварање националног тржишта електричне енергије.

Виртуелне аукције производних капацитета - Овај модел се остварује путем примене виртуелних аукција, виртуелних произвођача електричне енергије (Virtual Power Plant-VPP) како би се ослободио део производње, барем у циљу подстицања развоја функције снабдевања. Ово је најчешће средство за стварање конкуренције у снабдевању у западној Европи. Производне компаније се приморавају да продају снабдевачима део вршне и не-вршне производње путем аукција и то по могућству новим учесницима на тржишту који су лицитирали и купили овај капацитет и касније га препродају квалификованом купцу. Применом модела виртуелних аукција капацитета се дефинише отварање тржишта на велико електричне енергије и то у познатом обиму и може довести до иницијалне трговине као транзиционе фазе. У неким земљама регулатори, агенције за конкуренцију или Европска Комисија могу натерати производне компаније на примену овог модела, као што је то био случај у Француској (Mergers&Acquisitions-M&A; Edf). Овај модел је примењен у Ирској, Француској, Белгији, Чешкој Републици и Мађарској.

Како би се омогућило отварање француског тржишта електричне енергије, ЕДФ (Electricité de France-EdF) је уступио на отворено тржиште 6.000 MW ове производне компаније у Француској, што је око 10% потрошње у Француској (42 TWh). ЕДФ продаје део својих производних капацитета у облику уговора, са: 1) ценом енергије која је фиксирана унапред и остаје фиксирана током трајања уговора; 2) ценом капацитета која је одређена аукционим механизмом, и плаћа се сваког месеца за сваки MW купљен током трајања уговора. Купци ових опција имају приход од продаје производних капацитета ЕДФ по унапред дефинисаној варијабилној цени, без инжењерског и оперативног ризика власника електране. Једина разлика између ова два типа производа је у цени електричне енергије. ЕДФ организује овакве аукције од 2001. године и до сада је спроведено више од 22 рунде аукција. Дужина уговора је од 3-48 месеци а продаја се врши на аукцијама у регуларним интервалима, на свака три месеца, путем

напредних мулти аукција у реалном времену. Најчешће се на лицитацију јавља између 25 и 35 тржишних учесника, од којих 10-20 буду успешни. ЕДФ спроводи ове аукције квартално. До сада не постоје искуства на спровођењу виртуелних аукција производних капацитета на регионалном нивоу, али би модел виртуелних аукција могао потенцијално да буде развијен и на регионалном нивоу. Нпр. снабдевачи базирани у различитим земљама би могли да лицитирају производне капацитете које су ослободили различити произвођачи у различитим земљама.

Иницијални уговори - Иницијалним уговорима се називају унапред алоцирани уговори између производних и дистрибутивних компанија, као снабдевача или преко велетрговца-снабдевача (Wholesale Supplier/Single Buyer). У Румунији су уведени иницијални уговори 2001. године, када је 95% уговора између производних компанија и регулисаних снабдевача било регулисано, да би се овај проценат постепено смањило на 40% у 2006. години. У Панаму је 1990. године ТСО обављао функцију велетрговца-снабдевача као централни агент и био одговоран за набавку 85% потреба дистрибутивних компанија (снабдевача). Сву енергију изнад овако дефинисаног прага могле су директно да уговарају дистрибутивне компаније као трећа страна. Ова обавеза је трајала током транзиционог периода од пет година, након чега је улога ТСО као централизованог агента за куповину завршена. Било је могуће развити сличан аранжман по коме би велетрговац-јавни снабдевач вршио улогу агента за куповину уместо ТСО. Важна карактеристика ове методе је у поступности, тј. уговорену количину је требало постепено смањивати сваке године.

Централни агент који врши улогу брокера - Овај метод представља варијацију модела примене иницијалних уговора. Уговоре потписују директно производне компаније и снабдевачи. Централни агент врши улогу неутралног координатора процеса набавке. Тако је нпр. у Бразилу администратор тржишта вршио улогу централног брокера. Дистрибутивне компаније (снабдевачи) су централизовано припремале агрегирану прогнозу потрошње. Сва енергија се набављала на конкурентан начин преко аукционог механизма који је спроводио администратор тржишта. Свака дистрибутивна компанија је куповала квоту електричне енергије коју је на аукцијама нудио администратор тржишта и потписивао сваки пут forwards уговоре са производном компанијом која је добила квоту на аукцији. У САД (New Jersey) регулатор је дозвољавао потрошачима да остану у оквиру своје повереничке дистрибутивне компаније. Заузврат, те дистрибутивне компаније су имале обавезу да за своје потрошаче обављају улогу снабдевача у случају нужде (Supplier Of Last Resort) током прве две године. У трећој години је по закону захтевано да се сервис снабдевања у случају нужде спроводи путем конкурентске аукције, наиме учесници су лицитирали за право да служе транше од 2% за стамбену, комерцијалну и индустријску потрошњу сваке дистрибутивне компаније за период од 10/34 месеца. Набавку нису спроводиле дистрибутивне компаније већ посебни провајдери које је ангажовао регулатор, а дистрибутивне компаније врше улогу агента за оне мале купце за које преузму сервис у случају нужног снабдевања.

Зависност од увоза и развој тржишта електричне енергије на велико - Недостатак електричне енергије у ЈИЕ је изазвао склапање билатералних уговора и повећаног транзита електричне енергије са севера на југ. Повећано коришћење интерконективних капацитета и зависност од увоза и извоза је довело до развоја националног и регионалног тржишта на велико, али доминантни произвођачи у свакој земљи региона су и даље остали пожељна опција. Тако и зависност од увоза може представљати једну од опција за отварање тржишта на велико.

Развој регионалних берзи - За успостављање и развој регионалне берзе је неопходна сагласност свих у региону око регионалног циља путем преговора и повећањем тржишног удела на регионалној берзи на 15-25% регионалне трговине. Применом регионалне берзе цена електричне енергије постаје транспарентан индекс и назнака за билатералне уговоре. Предуслов за успостављање регионалне берзе је резервација одређеног дела интерконективних преносних капацитета за потребе берзе, спајање тржишта (Market Coupling), итд. За подстицање регионалне берзе је неопходно усаглашавање механизма приступа прекограничним преносним капацитетима, усаглашавање лиценци односно регулисањем статуса учесника на берзи као и ограничавање административних препрека за учеснике на тржишту. Нпр. учесници на румунском тржишту електричне енергије треба да имају лиценцу за снабдевање како би

учествовали на румунској берзи (OPCOM), чиме се ограничава учешће страних учесника (транснационалност берзе), или је дозвољена форма брокера којима би било омогућено да учествују у име малих учесника.

Спајање тржишта (Market Coupling) и имплицитне аукције - Спајање тржишта је процес у коме сарадња између две или више берзи обезбеђује да се у сваком сату сав расположиви капацитет за трговину користи тако да енергија тече ка области више цене. Спајање тржишта омогућава да једна берза електричне енергије обезбеђује тачан прекогранични ток енергије успостављајући производне вишкове у областима берзе са ниским ценама, и стварање дефицита у областима берзе са високим ценама. Такав модел спајања тржишта је примењен у Скандинавији (Nord Pool). Недавно су Француска и земље Бенелукса (Pownext, амстердамска берза-Amsterdam Px и нови Belpex) успешно започеле примену спајања тржишта. Такође постоји пројекат примене спајања тржишта између Данске и Немачке кроз успостављање Аукционе канцеларије.

Постоје и друге мере за подстицање конкуренције на тржишту при чему се главни циљ састоји у фаворизовању нових учесника на тржишту као нпр. независних произвођача електричне енергије и независних снабдевача. На пример, уместо фаворизовања велетрговца, могуће је применити високе цене за балансну енергију које би служиле као подстицај за појаву нових учесника на тржишту који би нудили балансну енергију.

Може се закључити да су модели примене структуралних мера, виртуалних аукција производних капацитета, иницијалних уговора и централног агента који врши улогу брокера, у надлежности државе а не регулатора, као и да различите тржишне структуре захтевају различито уређење тржишта. Са друге стране, зависност од увоза и успостављање регионалне берзе електричне енергије, имају предности на националном нивоу за сигурност снабдевања потрошача захваљујући регионалној интеграцији. За стварање регионалне берзе у региону ЈИЕ је неопходна даља анализа и спознаја општег значаја таквог регионалног пројекта. Већина наведених мера није примењива у ЈИЕ због специфичности региона. Једино је зависност од увоза евидентна у региону, а постоје и реалне могућности за примену регионалне берзе или платформе ОТС у ближој будућности.

5. Специфичности региона ЈИЕ

Регулаторне агенције у региону ЈИЕ су подржале потребу за израдом опште анализе услова за отварање тржишта на велико електричне енергије и добијањем препорука за најефикасније отварање и консеквентно успостављање регионалног тржишта на велико у ЈИЕ. Радна група Регулаторног одбора Енергетске заједнице за електричну енергију (ECRB EWG) је израдила низ препорука посебно узимајући у обзир локалне тешкоће и одређене околности које у овом тренутку спречавају брзо отварање тржишта на велико, превасходно због недостатка производних капацитета и других специфичних карактеристика региона. Пројекат отварања тржишта треба да садржи предлоге на који начин превазићи препознате препреке.

Отварање тржишта на велико у региону ЈИЕ би требало да буде постепено, корак по корак. У том погледу, увођење напредних ТСО прекограничних механизма као што су ПТС, билатералне координисане експлицитне аукције и координисане аукције засноване на физичким токовима снага, представља пратећи оквир који се примењује паралелно са процесом отварања тржишта. Регионални модел тржишта је веома повезан са овим елементима и зато је неопходно применити концепт слагања делова „мозаика“, по коме се регионални модел тржишта гради и усклађује постепено, почев од најједноставнијег облика - билатералних уговора, заснованих на консензусу учесника око жељеног степена интеграције.

Посебно су значајне чињенице у вези са организацијом сектора енергетике у појединим земљама. Предлог за отварање тржишта на велико треба да буде усмерен тако да се нађе решење за интеграцију доминантних националних учесника на регионалном тржишту на велико у ЈИЕ, поштујући обавезу за функционално раздвајање у складу са директивама ЕУ.

У анализи тренутне ситуације у ЈИЕ, треба узети у обзир регулисану тарифу (за мале купце) која је повољна са тачке гледишта малих потрошача који не желе да користе своје право да постану квалификовани купци и самостално бирају снабдевача електричне енергије. Углавном

због заштите малих купаца, имамо нереално ниску регулисану цену електричне енергије коју поред малих купаца користе и велики индустријски потрошачи. Тако нпр. у Србији сви потрошачи, укључујући домаћинства која троше више од 200.000 kWh годишње, могу самостално да изаберу свог снабдевача. Том одредбом је од 2008. године у Србији 47% тржишта де јуре отворено, али због ниске регулисане цене за тарифне купце де факто је степен отворености тржишта електричне енергије нула.

Треба дати једнаку важност стварању брзе електричне енергије и појединачним трансакцијама између трговаца у смислу организације тржишта електричне енергије на велико, у поређењу са трансакцијама снабдевања за све потрошаче осим домаћинстава.

Развој регионалног тржишта на велико електричне енергије у ЈИЕ је један од најважнијих циљева за наредни период. Како би се остварио овај циљ, требало би имати у виду да је за отварање тржишта електричне енергије на велико превасходно неопходна политичка одлука и да регулатори могу само да обезбеде подршку за отварање тржишта на велико и дају предлоге. Овај процес треба детаљно представити министарствима у региону јер је у њиховој надлежности стварање одговарајућег окружења за отварање тржишта електричне енергије на велико.

Један од фактора који је потребно анализирати и уважити при изради предлога за отварање тржишта на велико је изузетно висока цена електричне енергије на отвореном тржишту електричне енергије у региону ЈИЕ, која је у периоду од 2007-08. године престигла цену од 100 EUR/MWh. Посебан значај треба посветити препознавању и анализи узрока тако високе цене електричне енергије. Треба нагласити да недостатак производних капацитета у региону ЈИЕ није једини разлог за високе цене електричне енергије на регионалном тржишту.

Вредности нето прекограничног капацитета-НТЦ (Net Transfer Capacity-NTC) имају велики утицај на цену електричне енергије (нпр. на мађарско-хрватској граници) и такође се могу препознати као један од разлога за високе цене електричне енергије у ЈИЕ. Па ипак, чак и у случају повећаних НТЦ вредности, чиме би се ублажила или уклонила загушења, а трговци ослободили плаћања накнаде за загушење, цене електричне енергије би биле у порасту, што потврђују цене у суседним регионима. У том циљу би требало анализирати и узети у обзир резултате прорачуна токова снага. Односно, требало би начинити проширену листу могућих узрока за пораст цене електричне енергије у ЈИЕ.

Успостављањем тржишта електричне енергије на велико омогућава се ефикасна допрема електричне енергије крајњим потрошачима (купцима). Земље у региону ЈИЕ које зависе од увоза електричне енергије би требало да имају нарочит интерес да енергија коју морају да купе у иностранству буде расположива на тржишту на велико. Постепеност отварања тржишта на велико има смисла, али то не би требало да буде превише спор процес.

Примењивост сваког пројекта, па и студије са предлозима за отварање тржишта на велико у ЈИЕ, је важнија од рокова завршетка. Консултанти ће за потребе студије користити само расположиве податке, које су претходно одобрили национални регулатори. Током израде индикатора за отварање тржишта на велико, консултанти ће обавештавати националне регулаторе о свом раду и тражити њихово мишљење по питању могућности примене.

Оцењује се да је регионални модел тржишта могуће развити користећи механизме Уговора о Енергетској заједници. Како би се осмислио квалитетан и изводљив предлог, неопходно је да се дефинишу предуслови и задаци које је потребно претходно испунити, уважавајући циљеве и околности који су битни из перспективе регулатора:

- Циљеви и важност уређивања и развијања регионалног тржишта на велико у ЈИЕ;
- Анализа усаглашености националних тржишта у ЈИЕ са Уговором о Енергетској заједници, што је у надлежности Секретаријата Енергетске заједнице;
- Неопходна кохерентност регионалних иницијатива у документима ERGEG;
- Потреба за компатибилношћу законодавних оквира и националних тржишних правила – обим зависи од жељеног степена интеграције тржишта;
- Неопходне адекватне мере за ефикасно отварање тржишта на велико поштујући специфичности региона ЈИЕ (недостатак производних капацитета, сигурност снабдевања, политичко окружење, националне стратегије, итд.);

- Потребно обавезивање националних институција засновано на јасним предностима за национална тржишта;
- Ефикасан приступ отварању тржишта на велико у региону ЈИЕ корак по корак (концепт слагања делова - „мозаички концепт“).

6. Закључак

Одсуство отвореног тржишта на велико електричне енергије у осмом региону је препознато као један од главних разлога за недовољан обим инвестиција у енергетски сектор ЈИЕ. Овај рад поставља питање да ли је то и једини разлог и колико је учешће других фактора. Још увек није спроведено потпуно функционално раздвајање у енергетском сектору у свим земљама у региону. Евидентна је различита организација енергетског сектора у свакој земљи, постоје доминантни национални произвођачи које би требало интегрисати у тржиште на велико, водећи рачуна о обавези за функционално раздвајање у складу са директивама ЕУ. Евидентан је недостатак електричне енергије у региону ЈИЕ где сваки национални електроенергетски систем једва успева да покрије своју потрошњу, а што има за последицу високе цене електричне енергије.

Примена трошковно оријентисаних тарифних система базираних на анализи оправданих трошкова у свим земљама ЈИЕ је један од главних предуслова за отварање тржишта електричне енергије на велико, који ће омогућити постепен прелаз тарифних цена електричне енергије са социјалних на економски оправдане и тржишне вредности. Прелазак на реалне тарифне цене електричне енергије треба да буде праћен посебним програмима заштите социјално угрожених категорија тарифних купаца, којим би се прекинула пракса задржавања ниских и не-трошковно оријентисаних цена за тарифне потрошаче. У условима законске обавезе националних произвођача да сву своју произведену електричну енергију морају понудити велетрговцу за снабдевање тарифних купаца, као и незаинтересованост великих индустријских купаца у земљи да користе своје право да сами бирају снабдевача, само тарифни систем заснован на реалним оправданим трошковима производње, преноса и дистрибуције може омогућити националним произвођачима, преносу и дистрибуцијама да одржавају и развијају систем у складу са прогнозама пораста потрошње и захтевима за изградњу нових производних, преносних и дистрибутивних капацитета. Потребно је створити такве предуслове да не дође до раста цена електричне енергије као последице отварања тржишта на велико независно од тога колико је процес отварања брз или спор. Процес отварања тржишта на велико треба да буде усклађен са приликама, а могућ је и оправдан једино ако дугорочно доводи до смањења цена електричне енергије. У противном би се могао поновити случај забележен у Француској када су потрошачи пожурити да постану квалификовани и самостално купују електричну енергију на слободном тржишту, а када су постали свесни да су регулисане тарифне цене ниже од оних на слободном тржишту тражили су повраћај на тарифну регулисану цену. Због тога је француски регулатор 2007. увео полутарифну заштитну цену за „повратнике“ на тарифу (Transitory Regulated Market Adjusted Tariff-TaRTAM) за одређени прелазни период (максимално 2 године). Зато је потребно да потрошачи у региону буду потпуно и адекватно информисани о положају квалификованог купца и шта значи прелаз са тарифне цене на цене на отвореном тржишту.

Нека искуства и предлози за отварање тржишта електричне енергије на велико који су успешно примењени у међународној пракси, нису погодни за примену у региону ЈИЕ, јер је овај регион суочен са специфичностима као што су: одсуство потпуног раздвајања (unbundling) у оквиру енергетског сектора, недостатак електричне енергије (национални енергетски системи не покривају или једва покривају своје потребе), високе цене електричне енергије на отвореном тржишту, неселективно субвенционисање кроз општи низак ниво цена за тарифне потрошаче, избегавање великих индустријских потрошача да користе своје право да постану квалификовани купци због ниских тарифних цена, итд. Са регулаторне тачке гледишта, у региону ЈИЕ је немогуће тренутно или брзо отварање тржишта електричне енергије на велико без предузимања одговарајућих пратећих мера. Отварање тржишта електричне енергије на велико је углавном вођено политичим утицајем и националним стратегијама. Наиме, у већини земаља региона ЈИЕ је присутна очигледна политика енергетске стратегије електропривреда да задрже положај „националних шампиона“ како би обезбедили задовољавање националних потреба за потрошњом електричне енергије што је праћено спорим процесом трансформације

енергетског сектора. На отварање тржишта електричне енергије на велико утиче обавеза јавне услуге производње и снабдевања тарифних потрошача (Public Service Obligation) и процедуре јавних набавки електричне енергије (Public Procurement).

Улога регулатора у отварању тржишта електричне енергије на велико се састоји у разматрању модалитета за отварање тржишта и давању подршке за отварање тржишта и примену предложених решења. Регулатори не могу одлучивати и не могу имати велики утицај на процес отварања тржишта електричне енергије, јер је то питање у надлежности Владе, односно надлежних министарстава. Питање отварања тржишта електричне енергије на велико мора бити дискутовано на политичком нивоу, пошто регулатори представе закључке, предлоге и сагледане последице за регион ЈИЕ. Питање отварања тржишта на велико треба правремено представљати министарствима како би била у току са предложеним решењима и дискусијама, с обзиром да су она пресудна за сагласност примене предлога за отварање тржишта на велико. Истовремено је то питање предуслова за де факто функционисање тржишта, које као основни предуслов има постојање елементарних- одрживих вишкова електричне енергије, а који је једини механизам за смањење цена и функционисање тржишта. То указује на потребу подстицаја инвестиција у нове производне објекте, како конвенционалне тако и обновљиве, предузимање мера за повећање енергетске ефикасности, у правцу смањења нерационалне потрошње и сл.

Између свих решења за отварање тржишта на велико, успостављање регионалне берзе електричне енергије (Px-Power Exchange) или платформа за билатералне трансакције (ОТС) у региону ЈИЕ делује као најпогоднији и најреалистичнији предлог у овом тренутку, који је изводљив у кратком року. Свакако треба применити постепено отварање тржишта електричне енергије на велико у осмом региону, корак по корак.

Актуелне активности ТСО и регулатора у ЈИЕ на увођењу механизма за надокнаду трошкова за прекогранични промет електричне енергије (ИТС), предлог пројекта за примену координисаних аукција заснованих на физичким токовима снага и оснивање Аукционе канцеларије (САО) у осмом региону, као и предлог за успостављање регионалног балансног механизма (BETSEE) на интернет основи, представљају одличну основу за процес отварања тржишта на велико електричне енергије у региону ЈИЕ и будући модел регионалног тржишта на велико у ЈИЕ. Ови механизми унапређују трговину електричном енергијом и чине први корак у „мозаичном концепту“ слагања делова у реализацији пројекта отварања тржишта на велико електричне енергије у ЈИЕ.

Регулаторне агенције из ЈИЕ су спровеле анализу и дискусију око специфичних енергетских фактора које извођач студије треба свакако да узме у обзир приликом израде предлога за отварање тржишта на велико у оквиру радне групе Регулаторног одбора Енергетске заједнице за електричну енергију (ECRB EWG). Регулатори су препознали низ критичних питања и специфичну ситуацију у региону ЈИЕ, који се морају анализирати и узети у обзир при изради предлога за процес отварања тржишта на велико у ЈИЕ. Инвеститор студије (Светска банка) је одабрао консултанта за израду студије из Скандинавије, како би својим искуством и знањем предложили изводљив модел примењив у региону ЈИЕ. До сада су консултанци обавили разговоре са националним учесницима на тржишту електричне енергије у ЈИЕ са планом да до краја 2009. године предложе модел отварања тржишта на велико у ЈИЕ. У процесу израде предлога за отварање тржишта на велико учествоваће сви учесници на тржишту, укључујући регулаторе, ТСО, произвођаче, потрошаче, министарства и трговце. Примена предлога израђивача студије неће бити обавезна, већ ће овај предлог бити полазиште за коначни предлог националних регулатора за отварање тржишта на велико у региону ЈИЕ.

По Закону о енергетици из 2004. године, сви потрошачи у Србији имају право да буду тарифни купци и плаћају регулисану цену електричне енергије или да постану квалификовани купци и остварују право да купују електричну енергију на отвореном тржишту. Први услов да се ослободи део производње за слободно тржиште састоји се у томе да се обавеза јавног снабдевања сведе само на осетљиве категорије (домаћинства и јавни сектор). Када се стекну услови, превасходно створе елементарни вишкови електричне енергије, појаве се други произвођачи тако да нема једног доминантног произвођача и када велики индустријски потрошачи у Србији буду почели да користе своје право да постану квалификовани, било по

сили будућег Закона о енергетици или по предлогу неког транзиционог модела, почеће право отварање тржишта у Србији, у виду велике утакмице произвођача, потрошача и трговаца у потрази за најповољнијом ценом и поузданим снабдевачем електричне енергије. Такво конкурентно окружење довешће до ликвидности тржишта електричне енергије у Србији па и у региону, а самим тим ће инвеститори постати заинтересовани за улагање у изградњу производних и преносних капацитета, како у Србији, тако и у региону. Регионални приступ тржишту електричне енергије повећао би сигурност снабдевања свих купаца у региону ЈИЕ и оптимизовао инвестиције у производне и преносне капацитете.

7. ЛИТЕРАТУРА

- [1] *“Standard Market Design of the SE Europe Electricity Market Basic Principles - CEER Position Paper”, CEER WG SEEER, 3rd Athens Forum, October 2003*
- [2] *“REBIS: Generation Investment Study”, Final Report, PricewaterhouseCoopers LLP, Atkins International plc, MWH, 31 December 2004*
- [3] *“Electricity Transition Strategy”, Energy Community South East Europe, December 2005*
- [4] *“South East Europe Electricity Market options paper”, European Commission DG TREN, 5 December 2005*
- [5] *“World Bank Framework for Development of a Power Market in South East Europe”, David Kennedy, Energy and Mining Sector Board Discussion Paper no.15, March 2006*
- [6] *“Study of the obstacles to trade and compatibility of market rules”, Southeastern Europe Electrical System Technical Support Project-SEETEC Balkans, September 2006*
- [7] *“Preliminary proposals for wholesale market opening and harmonization of market rules in SEE - Summary of discussions with ECRB”, SEETEC Balkans, Athens Forum, 25 April 2007*
- [8] *“South East Europe Wholesale Market Opening - Terms of Reference, ECRB EWG, 12 May 2008”*
- [9] *“Progress with market design and regulatory initiatives under the Athens Forum”, 1st Energy Community Investment Conference*
Presentation by Nenad Stefanović, ECRB EWG Chairman
1. Инвестициона конференција Енергетске заједнице - Атина, 28. септембар 2007.
- [10] *“Developing a regional wholesale market - ECRB EWG views”*
Presentation by Nenad Stefanović, ECRB EWG Chairman
11. Атински Форум - Атина, 16. новембар 2007.
- [11] *“Electricity Market development and regulatory initiatives in South East Europe”, 2nd South East Europe Energy Dialogue - IENE, Session VIII-Plenary “Investments and Markets”*
Presentation by Nenad Stefanović, AERS/ECRB EWG Chairman
2. Енергетски дијалог - Солун, 22. мај 2008.
- [12] *“Cross Border Challenges in South East European Electricity Markets”, Conference: Cross Border Power Trading for the CEE & SEE markets*
Presentation by Nenad Stefanović, AERS/ECRB EWG Chairman
Конференција о прекограничној трговини електричне енергије - Праг, 26. новембар 2008.
- [13] *“Assessing Regulatory Measures in Electricity Markets: The Case of VPP in the Netherlands”, François Boisseleau & Paul Giesbertz, 2006*
- [14] www.rte-france.com